

Κωνσταντίνος Καβουλάκος,
ΓΙΟΥΡΓΚΕΝ ΧΑΜΠΕΡΜΑΣ. ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ
ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΘΕΩΡΙΑΣ, Πόλις, Αθήνα 1996, 501 σ.

Γιώργος Κόκκινος

Ο JOHN B. THOMPSON, ένας από τους εγκυρότερους μελετητές του έργου του Jurgen Habermas, γράφει στο βιβλίο του *Critical Hermeneutics. A Study in the Thought of Paul Ricoeur and Jurgen Habermas*, Cambridge University Press 1988, (σ. 110), ότι ο ολιστικός και πολυσυλλεκτικός στοχασμός του Γερμανού κοινωνικού θεωρητικού και φιλοσόφου αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της διανοητικής παράδοσης, η οποία θεμελιώθηκε στη σκέψη των Kant, Hegel και Marx και οδήγησε στην προβληματική των διανοητών της Σχολής της Φραγκφούρτης.

Η ιδιαιτερότητα του έργου του Habermas, του πιο φημισμένου εκπροσώπου του «ορθολογικού απολυταρχισμού», όπως τον αποκαλεί ο Pierre Bourdieu, του σημαντικότερου ίσως κριτικού της μετανεωτερικότητας στο όνομα του καθολικού διαφωτισμού και της ελεύθερης και ορθολογικής επικοινωνιακής αλληλόδρασης θα προσθέταμε εμείς, προκύπτει από την κριτική ανασύνθεση της διανοητικής αυτής παράδοσης: από την εκλεκτική εγκόλπωση και την ριζοσπαστικοποίηση πτυχών της ερμηνευτικής παράδοσης (όπως π.χ. της σκέψης του Dilthey και του Hans-Georg Gadamer) και της φαινομενολογίας, από το δημιουργικό διάλογο με τα συστήματα σκέψης του πραγματικού και του κριτικού ορθολογισμού, καθώς και από πληθώρα πρωτοτύπων επεξεργασιών. Ενδεικτικά αναφέρω 1ον) τη διάκριση των επιστημών σε εμπειρικές-αναλυτικές, ιστορικές-ερμηνευτικές και κριτικές, 2ον) την αντιδιαστολή αξιώσεων εξουσίας και αξιώσεων ισχύος στη χαρτογράφηση του διανοητικού πεδίου, 3ον) την θεωρία της ορθολογικής επικοινωνιακής δράσης/ιδανικής ομιλιακής κατάστασης ως ρυθμιστικού-κανονιστικού πλαισίου των ομιλιακών ενεργημάτων και των γνωστικών εγχειρημάτων, 4ον) την εισαγωγή του γνωστικού αντικείμενου της καθολικής πραγματολογίας και 5ον) τη δημιουργία ή ανασυγκρότηση ενός φάσματος αναλυτικών εννοιών με σημαντική ευρετική εμβέλεια. Πρόκειται για τις έννοιες του γνωστικού διαφέροντος (την οποία γνωρίζουμε ότι εισήγαγε στη συζήτηση ο Max Horkheimer), του αναστοχασμού ως συλλογικού χειραφετησιακού γνωστικού διαφέροντος, του κοινωνικού πράττειν, του διαλόγου ως άρσης των θεσμιζόμενων σημασιών και των ασύμμετρων σχέσεων κυριαρχίας, και τέλος του κοινωνικού όλου ως αθροίσματος του συστήματος, υπό την έννοια του πεδίου της υλικής αναπαραγωγής των κοινωνικών σχηματισμών, και του βιόκοσμου, υπό την έννοια του πεδίου της επικοινωνιακής αλληλόδρασης των κοινωνικών υποκειμένων.

Η όσωση των ετερόκλητων ερμηνευτικών προοπτικών που διατρέχουν το έργο του Habermas, το τελευταίο «μεγάλο αφήγημα» στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, λειτουργεί ως μηχανισμός συγκρότησης του σώματος της κριτικής κοινωνικής θεωρίας. Η κριτική κοινωνική θεωρία, παρά τις συχνά υπερβατολογικές, αφηρημένες, σχηματισμένες, ανιστορικές (παρά την βαρύνουσα σημα-

σία της θεωρίας της ιστορικής εξέλιξης στο έργο του Habermas), συμπληρωματικές και εν πολλοίς ουτοπικές της διαστάσεις, συνιστά ανεπιφύλακτα κορυφαία πραγμάτωση του σύγχρονου φιλοσοφικού λόγου. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στην προσέγγιση της νεωτερικότητας, στην κριτική του θετικισμού, στην αποκάλυψη του εργαλειώδη, τεχνικού και αλλοτριωτικού χαρακτήρα ικανού τμήματος της σύγχρονης επιστήμης, όπως επίσης και στην κατάδειξη της ανάγκης για ταυτόχρονη υπέρβαση τόσο του κυρίαρχου αντικειμενισμού όσο και του μεταμοντέρνου σχετικισμού, μέσω της προσφυγής σε μία εμμενή και επικοινωνιακά ορθολογική μεταθεωρία του Λόγου και της κοινωνικο-πολιτικής δράσης.

Σε γενικό επίπεδο, μπορούμε να απεικονίσουμε το έργο του Habermas ως ένα *sui generis* διάλογο μεταξύ φιλοσοφίας και κοινωνικών επιστημών. Κατά τον Habermas, η αναγκαιότητα αυτού του διαλόγου θεμελιώνεται 1ον) στην ιδέα ότι η φιλοσοφία είναι σε θέση να παράσχει στις κοινωνικές επιστήμες το εννοιολογικό οπλοστάσιο, που θα τις καταστήσει ικανές να προσεγγίσουν κριτικά το ιδιαίτερο διανοητικό τους πεδίο και 2ον) στο αίτημα της υπέρβασης του διανοητικού κατακερματισμού του πεδίου των κοινωνικών επιστημών και της συγκρότησης διακλαδικών επικοινωνιακών δικτύων, όχι μέσω της επαναφοράς της φιλοσοφίας στο ρόλο της μητέρας επιστήμης, αλλά της αναγωγής της σε πεδίο μελέτης, ερμηνείας, κριτικής προσέγγισης και μεταβολής του πραγματικού. Κατά τη γνώμη μου, ο υπερθεματισμός της φιλοσοφίας και η αντιμετώπισή της ως διακλαδικής κριτικής επιστήμης του καθολικού αποτελεί ταυτόχρονα τη μεγαλύτερη προσφορά, αλλά και την αχίλλειο πτέρνα του στοχασμού του Jurgen Habermas.

Το βιβλίο του Κώστα Καβουλάκου αποτελεί υποδειγματική μελέτη που αναδεικνύει τα διανοητικά δάνεια, τα πνευματικά θεμέλια, την στρωματογραφία και την ιδιαιτερότητα της σκέψης του Γερμανού στοχαστή, αλλά συγχρόνως και την προοίοντα εσωτερική διαφοροποίησή της. Ο συγγραφέας επιλέγει ως οργανωτικό άξονα της προβληματικής του ένα είδος «συμπυκνωμένης» διαχρονίας και όχι την καταστατική για τις περισσότερες κοινωνικές επιστήμες θεμελίωση των ερευνητικών πρακτικών στη λογική της συγχρονικής προσέγγισης.

Στα πολλά θετικά στοιχεία του βιβλίου πρέπει να συμπεριλάβουμε την πλούσια βιβλιογραφική τεκμηρίωση και το χρηστικό γλωσσάριο όρων που συνοδεύει το κείμενο. Επίσης, την πληθωρική, ευφάνταστη και διεισδυτική επιχειρηματολογία, η οποία λειτουργεί ως πρίσμα, μέσα από το οποίο εξασφαλίζουμε ακώλυτη πρόσβαση σε όλο το φάσμα των συνιστωσών της συζήτησης που προκαλεί το έργο του Habermas, αλλά και ανατρέχουμε στις διανοητικές παραδόσεις που συγκροτούν το σύστημα αναφοράς της σκέψης του.

Στο πλαίσιο αυτό, το βιβλίο αναδεικνύει φασματικά την εκλεκτικιστική τακτική του δια-

νοητικού εγχειρήματος του Habermas, ο οποίος προκειμένου να οχυρώσει επιστημολογικά την οιοει επιστήμη της καθολικής πραγματολογίας ως κριτικής θεωρίας του καθολικού ενσωματώνει και ανασυγκροτεί στοιχεία από συχνά ετερόκλητες διανοητικές πειθαρχίες και παραδόσεις. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα είναι αυτό της προσφυγής στη θεωρία του γνωστικού ψυχολόγου L. Kohlberg, που αφορά στην εξελικτική διαδικασία της «ωρίμανσης της ηθικής συνείδησης» και της δυνατότητας διατύπωσης έγκυρων ηθικών κρίσεων, μέσω της βαθμιαίας συγκρότησης ανώτερων γνωστικών δομών. Το εξελικτικό αυτό σχήμα, που αρθρώνεται σε τρεις διαδοχικές φάσεις, οι οποίες προσανατολίζουν την ατομική συμπεριφορά στην εσωτερική καθολικών αρχών δράσης και στην προσαρμογή σε καθολικά αναγνωρισμένους κανόνες, χάνει την ερμηνευτική του αυτοτέλεια και μεταστοιχείωνεται από τον Habermas σε κριτήριο εγκυρότητας της ηθικής του διαλόγου, δηλαδή σε βραχίονα της θεωρίας της επικοινωνιακής δράσης.

Στοιχείο πρωτοτυπίας του βιβλίου συνιστά η ανάδειξη της καταστατικής αντιπαλότητας, που χαρακτηρίζει το εγχείρημα του Habermas σε σχέση με την «περιγραφική θεωρία της απόφασης» του Παναγιώτη Κονδύλη. Κατά τον συγγραφέα, η δεύτερη αποτελεί οργανικό τμήμα της διανοητικής παράδοσης του νεοαριστοκρατισμού που θεμελιώσε ο Carl Schmitt. Ο Κωνσταντίνος Καβουλάκος επισημαίνει ότι το ειδοποιητικό γνώρισμα της περιγραφικής θεωρίας της απόφασης είναι η άρνηση της υπερβατολογικής θεμελίωσης της ηθικής επιλογής, γεγονός που καθιστά ανέφικτη τη δυνατότητα κανονιστικής διευθέτησης των θεμελιωδών ηθικών ερωτημάτων. Για τον λόγο αυτό, η περιγραφική θεωρία της απόφασης χρησιμοποιώντας ως εφευρέσει μία «μονόπλευρη ατομικιστική ανθρωπολογία», αντιμετωπίζει τις ιδέες ως όπλα και τις αποφάσεις ως αποκρυσταλλώσεις της υπαρξιακής ανάγκης για αυτοκαθορισμό, αυτοσυντήρηση και πρόσκτηση ισχύος. Σχηματοποιώντας, θα λέγαμε ότι στην προκειμένη περίπτωση ο Καβουλάκος, ανατρέχει στο εγχείρημα του Habermas θέλοντας να εγκυρώσει την περιγραφική θεωρία της απόφασης, επειδή παραγνωρίζει τη «διποικειμενική συγκρότηση των ατομικών ταυτοτήτων».

Ωστόσο, η σημαντικότερη αρετή του βιβλίου είναι, κατά τη γνώμη μου, ο κριτικός διάλογος που αναπτύσσει ο συγγραφέας με την σκέψη του Habermas. Διάλογος που βρίσκει την καλύτερή του έκφραση, όπως ίσως είναι εύλογο, στη διαπραγμάτευση του κεντρικού άξονα της σκέψης του Habermas, την επικοινωνιακή θεωρία, αλλά, παράλληλα, και στην ανάδειξη της ιδιομορφίας του φιλοσοφικού του εγχειρήματος. Ο συγγραφέας έχει τη γνώμη ότι η ιδιομορφία αυτή συνοψίζεται στην συστηματική προσπάθεια θεμελίωσης των δυνατοτήτων υπέρβασης της διλημματικής λογικής που εγκαθιδρύει η αντιπαράθε-

ση αντικειμενισμού-σχετικισμού.

Σε γενικό επίπεδο, θεωρώ έγκυρη και αποτελεσματική την κριτική του συγγραφέα για τον γνωσιοθεωρητικό περσπεκτιβισμό του Habermas, για την οργανική σχέση της σκέψης του με την «ιδεαλιστική-υποκειμενιστική κληρονομιά της γερμανικής φιλοσοφίας», για την ανιστορική προσέγγιση και την εξιδανίκευση της χειραφετησιακής δυναμικής του Διαφωτισμού, όπως επίσης και για τη «μεταφορά του προτύπου της ψυχαναλυτικής θεραπείας στην κοινωνία». Από την άλλη πλευρά, έχω τη γνώμη ότι η πρωτοτυπία της προβληματικής του Κωνσταντίνου Καβουλάκου θεμελιώνεται στα ακόλουθα στοιχεία: 1ον) στην αποσυσχέτιση ορθολογικής επικοινωνιακής διακατανόησης και δυνατότητας υπέρβασης των κοινωνικών ανισοτήτων, 2ον) αφενός στην ανάδειξη του υπερβατολογικού, ουτοπικού και τραγικού χαρακτήρα του ηθικού γνωστικισμού της επικοινωνιακής θεωρίας και αφετέρου στην ψηλάφηση του ρυθμιστικού-δεοντολογικού-εξιδανικευτικού επικοινωνιακού ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει το ιδεώδες της ιδανικής ομιλιακής κατάστασης, 3ον) στον έλεγχο της ιστορικής και ανθρωπολογικής αισιοδοξίας που διατρέχει τη σκέψη του Habermas, η οποία για τον λόγο αυτό κινδυνεύει να αναχθεί σε μεταφυσική της χειραφέτησης, 4ον) στη διαύγηση της συμβιβαστικής δυναμικής που αποτυπώνεται στη σκέψη του Habermas και παίρνει τη μορφή μιας πραγματιστικής αποδοχής των «συνειδησιακών και κοινωνικών δομών της ύστερης νεωτερικότητας». Πρόκειται για μια θεώρηση που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε, σύμφωνα με το εγχείρημα του συγγραφέα, «ριζοσπαστικό ρεφορμισμό».

Πιστεύω ότι τα στοιχεία, που ανέφερα, συνιστούν πτυχές μιας πρωτότυπης επεξεργασίας, η οποία είναι δυνατό να λειτουργήσει ως πεδίο έδρασης ενός αποτελεσματικότερου θεωρητικού λόγου. Ο λόγος αυτός θα διατηρεί τις εκλεκτικές του συγγένειες με το χαμπερμασιανό παράδειγμα, αλλά συγχρόνως θα απορρίπτει τις ανελαστικές θεωρητικές σχηματισμοίσεις, που εξαλείφουν τη συνθετότητα των ιστορικών φαινομένων κάτω από το βάρος του υπερβάλλοντα ζήλου των ολιστικών ερμηνειών, οι οποίες προδικάζουν την ιστορική εξέλιξη και προοικονομούν την συλλογική χειραφέτηση ερήμην των κοινωνικών υποκειμένων και των ιστορικών συνθηκών.

Εντούτοις, οφείλουμε να σταθούμε κριτικά σε τρία σημεία, τα δύο από τα οποία θέτουν στο επίκεντρο του προβληματισμού την εσωτερική διαφοροποίηση του πεδίου των κοινωνικών επιστημών και την προϊούσα περιχαράκωση των εγγεγραμμένων σε αυτό διανοητικών πειθαρχιών:

1ον) Ο συγγραφέας δεν παραπέμπει στα σημειωτικά για την αποκωδικοποίηση και την ερμηνευτική κατανόηση της σκέψης του Habermas βιβλίο του John B. Thompson, *Studies in the Theory of Ideology* (1984) και *Critical Hermeneutics* (όπ.π.) [1988].

2ον) Ο συγγραφέας σφάλλει, κατά τη γνώμη μου, στην επιλογή του να μην αναφερθεί σε εκείνα τα ελάχιστα έργα του Habermas, τα οποία ασχολούνται με την ανίχνευση των θεωρητικών και ιδεολογικών ριζών του ναζιστικού φαινομένου, όπως επίσης και με την ιστορική διερεύνηση της ιδιαιτερότητας του γερμανικού δρόμου προς τη νεωτερικότητα (Sonderweg) και της επιλεκτικής και εργαλειώδους ενσωμάτωσης ορισμένων μόνο πτυχών της στη γερμανική κοινωνία. Και τούτο διότι τα κείμενα αυτά διαμορφώνουν μία συγκροτημένη ερμηνευτική παράδοση στο πεδίο της ιστορικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας της διάνοησης και της κοινωνικής θεωρίας.

3ον) Ο συγγραφέας δίνει την εντύπωση ότι αγνοεί πως η μελέτη του άπτεται της ιστορίας των ιδεών και εμμένει αποκλειστικά στον εντοπισμό και τη διαπραγμάτευση των εσωτερικών μετατοπίσεων και των σταδιακών αναπροσανατολισμών της σκέψης του Habermas, αδιαφορώντας για τη διαλεκτική συνύφανση του έργου του με ομογενείς ή αντίθετους προβληματισμούς σε όλο το φάσμα του διανοητικού πεδίου και κατά κύριο λόγο για την ανταπόκριση των επεξεργασιών τους στις μεταβολές ερμηνευτικής προοπτικής που επιβάλλει η ιστορική συγκυρία. Την ίδια, άλλωστε, ερμηνευτική προσέλαση υποδεικνύει ο συγγραφέας όταν επιχειρηματολογεί ότι «το ενδιαφέρον του για την χαμπερμασιανή θεωρία της ορθολογικότητας και της κοινωνίας δεν είναι ιστορικό, αλλά ουσιαστικό», καθώς αποσκοπεί «στην ίδια την αξίωση αλήθειας των αναλύσεων του Habermas» (σελ. 15). Η επιχειρηματολογία αυτή, που απορρίπτει συλλήβδην κάθε είδους προσφυγή σε γραμμικά, ανελαστικά και αιτιοκρατικά ερμηνευτικά σχήματα, απαξιώνει και την λειτουργική αναγωγή της ερμηνευτικής πράξης στην έννοια του χωροχρόνου και του πλαισίου αναφοράς. Όμως, με τον τρόπο αυτό, δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να επικαλείται το διανοητικό φετίχ του επιστημονικού αυτοπροσδιορισμού και τη νομιμοφροσύνη σε κυρίαρχα στις μέρες μας διανοητικά-εξουσιαστικά πεδία, όπως αυτό της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας, αρνούμενη να προσαρμοστεί στο ρυθμιστικό επικοινωνιακό ιδεώδες της σύνθετης, ολιστικής και διεπιστημονικής ερμηνείας. Μιλώντας, ωστόσο, εκ νέου στο όνομα της οντολογίας και όχι της ιστορίας της πολιτικής και κοινωνικής φιλοσοφίας, η επιχειρηματολογία αυτή υποσκάπτει την αξίωση ισχύος που προβάλλει. Πρώτον, λόγω της εμμονής της στην ταυτιστική λογική της αναζήτησης του ανύπαρκτου υπερϊστορικού και αυθεντικού νοήματος των κειμένων ερήμην του ιδεολογικού φορτίου, των νοητικών δομών, των γνωσιολογικών ορίων και των αναλυτικών κατηγοριών που προσδιορίζουν κάθε διαδικασία εννοιολόγησης και ερμηνείας. Και δεύτερον, λόγω της αναγόρευσης της εμμένειας και της λογικής συνοχής του προβαλλόμενου κάθε φορά ερμηνευτικού σχήματος σε αποκλειστικό κριτήριο της επιστημονικής του εγκυρότητας.

Απεναντίας, όπως πιστεύω, η εκλεπτυσμένη αναγωγή των διανοητικών πρακτικών και των επιστημονικών στρατηγικών στο πλαίσιο αναφοράς τους, η ιστορική ανάλυση, που ενοποιεί τα διάσπαρτα πεδία της ιστορικής εμπειρίας, η άρθρωση του δικτύου της δυναμικής και μη αντανακλαστικής αλληλεπίδρασης κειμένου και συγκειμένου (context), καθώς και η ανάδειξη των κοινωνικο-πολιτικών, αλλά και των επιστημολογικών προσδιορισμών της γνωστικής διαδικασίας και της ερμηνευτικής πρακτικής συνιστούν τους ριζικότερους τρόπους κριτικού αναστοχασμού της σκέψης και σε καμία περίπτωση το συμβατικό διανοητικό διάκοσμο του λόγου ή τον επίπεδο χάρτη του ιδεολογικο-πολιτικού περιβάλλοντος.

Από την άλλη πλευρά επίσης, και τα ερμηνευτικά εγχειρήματα, που κεντροθετούνται γύρω από τον ανασυγκροτησιακό-κατασκευαστικό χαρακτήρα της γνωστικής διαδικασίας, εμμένουν στον εγκιβωτισμό, τη διαθλασμένη

αναπαραγωγή, την γνωστική ιδιοποίηση, τη θεωρητική επεξεργασία και την φαντασιακή υπέρβαση της παλλόμενης και εμπράγματος οντότητας της ιστορίας. Δηλαδή του «πραγματικού-συγκεκριμένου» ως κοινωνικής κατασκευής και ως αντικειμένου της αδιόλεπτης διαδικασίας, εξοικείωσης και αποξένωσης, μέσα σε κάθε πρακτική γραφής, εννοιολόγησης και ερμηνείας. Δέχονται δηλαδή το μη αυτοαναφορικό, διαλεκτικό, παραγωγικό και ανασκευαστικό χαρακτήρα της γνώσης, όπως και την επιστημολογική αρχή της θραυσματικότητας της αλήθειας και της διαδοχικής της προσέγγισης, μέσω της συγκρότησης ιστορικά προσδιορισμένων, διεπιστημονικών, ανατροφοδοτούμενων, κριτικά ελεγχόμενων, διαψεύσιμων και ριζικά αναμορφούμενων πιθανολογικών ερμηνευτικών σχημάτων ή συστημάτων².

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Την ιστορική συνάφεια του έργου του Habermas

επιχειρεί ν' αναδείξει με τρόπο αδρό ο Δημήτριος Μαρκής, «Habermas: Απορίες του διαλογικού Μαρξισμού», στο βιβλίο του *Υπό την σκιά του Πλάτωνος. Δοκίμια ευρωπαϊκής φιλοσοφίας*. Στάχυ, Αθήνα 1996, 309-314.

2. Γεράσιμος Κουζέλης, *Από τον βωμιακό στον επιστημονικό κόσμο. Ζητήματα κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης*. Κριτική, Αθήνα 1991, 189-190, 238. Σταύρος Κατσανέβας, Παναγιώτης Πούλος, «Η έννοια της κατασκευής: εισαγωγικές σημειώσεις», *Εταιρεία Μελέτης των επιστημών του Ανθρώπου, Περί κατασκευής, τοπικά β'*, νήσος, Αθήνα 1996, 105-107 και Γεράσιμος Κουζέλης, «Λογική της ανάπτυξης: περί ανακατασκευής», *Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου*, όπ.π., 217-237.

3. Γιώργος Β. Δερτιλής, «“Φαντασία πιθανή”: Ιστορία, απροσδιοριστία και προβλεψιμότητα», *Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Νεοελληνική παιδεία και κοινωνία, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ.Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1995, 593-640.